

Osmanlı Hapishaneleri Üzerine Bir Değerlendirme: Karesi Hapishanesi Örneği*

An Evaluation on Ottoman Prisons: The Example of Karesi Prison

Özgür YILDIZ**

Öz

Şehirlerde ilk hapishane 1555 yılında kurulmuş ve Avrupa kıtasında hızlı bir şekilde yaygınlaşmıştır. Öncelikle Avrupa'da ve 1773 yılında ise Amerika'da kurulan hapishaneler, özgürlüğü sınırlandırmanın yeni biçimlerini geliştirmişlerdir.

Modern hapishaneler kurulmadan önce, Osmanlı Devleti hafif ve orta derecedeki suçlar için "para" cezası uygularken ağır suçlarda "kürek" ve "kalebentlik" cezası uygulamıştır. Osmanlı döneminde uygulanan diğer bir ceza şekli ise "pranga" olmuştur. Osmanlı Arşiv Belgelerinde "demire vurma" olarak adlandırılan bu cezanın, Osmanlı'nın son döneminde de uygulandığı görülmüştür.

Araştırmada, genel itibarıyla Osmanlı Devleti'nin batılılaşma sürecinde yer alan uygulamalarından birisi olan hapishane kurumu hakkında bilgi verilmektedir. Karesi Hapishanesi örneğinde hapishanelerde yaşanan firar, rüşvet ve yolsuzluk gibi olaylar arşiv belgeleri ışığında aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Hapishane, Karesi, Balıkesir, Ceza

Abstract

First prison in cities was established in 1555 and quickly, became widespread in the European continent. The prisons that were first setup in Europe then in America in 1773, have developed new forms in limiting freedoms.

Before the modern prisons, Ottomans have imposed fines to mild to moderate crimes while, heavy offences were punished by rowing in the empire's galleys or by being confined to a fortress. During the Ottoman period, the other form of punishment was shackling. This was defined in the documents of the Ottoman Archives with a phrase "confinement to iron" and it has been noted that this punishment was also imposed in the late Ottoman period.

In general, the research informs about the prison establishment as one of the the Westernization attempts of the Empire. Karesi Prison was singled out as an example to illuminate the escapes, bribery and corruption that prevailed under the light of the documents of the archives.

Keywords: Ottoman Empire, Prison, Karesi, Balıkesir, Punishment

* Makalenin Geliş Tarihi: 27.03.2015 Kabul Tarihi: 18.11.2015

** Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölüm Başkanı, E-posta: ozgurzyz@gmail.com

Giriş

Arapça bir kelime olan hapishane, “alıkoyma”, “salıvermeme” bir yere kapayıp dışarı çıkarmama”, “tutma” ve “zapt etme” manasına gelmektedir.¹ Foucault ise hapishaneyi “özgürlükten yoksun bırakma” biçimi üzerine temellendirmektedir.² Hapis ise, sanık veya suçlunun yargı kararıyla bir yere kapatılarak hürriyetinin kısıtlanması anlamında bir hukuk terimidir.³

İlk hapishanenin kuruluşu Kuzey Avrupa’ya dayandırılabilir. Spierenburg’un araştırmalarının ışığında; şehirlerde ilk hapishane Londra’da 1555 yılında kuruldu.⁴ Londra’yı diğer Avrupa şehirleri Amsterdam (1596), Copenhagen (1605), Bremen (1608), Antwerp (1613), Lyon (1622), Madrid (1622) ve Stockholm (1624) takip etti.⁵ Amerika ise ilk olarak 1773 yılında hapishane ile tanıştı.⁶

Avrupa’da hapishaneler 1780-1865 yıllarında daha düzenli bir hale gelerek daha muntazam bir şekil aldı. Batıda hapishaneler çeşitli reformlarla biçimlendi ve daha sonra bu reformlar dünyaya yayıldı.⁷ Amerika’da eyalet hapishaneleri 19. yüzyılın ilk yarısında yaygınlaşmaya başladı. 1820 yılında Connecticut’ta, 1830’larda New Jersey, Ohio ve Michigan’da ve 1840’da Wisconsin ve Minnesota’da ilk eyalet hapishaneleri kuruldu.⁸

Avrupa ve Amerika’da hapishanelerde reformlar yapılarak özgürlüğü sınırlandırma modelleri değişikliğe uğradı. 19. yüzyılın sonlarına doğru birçok Batı Avrupa ülkesinde ıslah evleri fabrikalarla ilişkilendirildi. Mahkûmlar, üni-

- 1 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Lugat*, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara, 1996, s.304
- 2 Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, çev, Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitapevi, Ankara 2006, s.337.
- 3 Alev Çakmakoglu Kuru, *Sinop Hapishanesi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2004, s.12.
- 4 Bu konuda araştırma yapan yazarların bir kısmı Avrupa’da ilk Hapishane’nin kuruluş tarihi ve yerini 1596, Amsterdam olarak bildirmektedir. Bkz; Timur Demirbaş, “Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi”, *Hapishane Kitabı*, Editörler: Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, Kitapevi, İstanbul 2005, s.13., Mücahit Özçelik, “Mütareke Döneminde Osmanlı Hapishanelerini Durumu”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 7, Sayı 14, (Güz 2011), Ankara, s.17., Jülide Akyüz Orat, Fadimana Çelik, “Diyarbakır Vilayeti Hapishaneleri”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 7, (Bahar 2011), s.75. Ancak Spierenburg; ilk hapishanenin 1555 yılında Londra’da kurulduğunu belirtmektedir. Bkz; Pieter Spierenburg, “The Body and The State Early Modern Europe”, *The Oxford History of the Prison The Practice of Punishment in Western Society*, Oxford University Press, New York 1998, s.61
- 5 Pieter Spierenburg, “The Body and The State Early Modern Europe”, *The Oxford History of the Prison The Practice of Punishment in Western Society*, Oxford University Press, New York 1998, s.61. Yine Avrupa’da kurulan hapishanelerin listeleri için bkz; Pieter Spierenburg, *The Prison Experience Disciplinary Institutions and Their Inmates in Early Modern Europe*, Amsterdam University Press, 2006, s.25.
- 6 Peter M. Carlson, Judith Simon Garrett, *Prison and Jail Administration Practice and Theory*, Jones and Bartlett Publishers, Massachusetts 2008, s.8.
- 7 Randall McGowen, “The Well- Ordered Prison”, *The Oxford History of the Prison The Practice of Punishment in Western Society*, Oxford University Press, New York 1998, s.97.
- 8 David J. Rothman, “Perfecting The Prison”, *The Oxford History of the Prison The Practice of Punishment in Western Society*, Oxford University Press, New York 1998, s.107.

forma, ayakkabı, sepet yapımlarında çalıştırılarak üretime katkı yapmaya başladılar.⁹

Osmanlı Devleti'nde ise, hafif ve orta ağırlıktaki suçlar için cezalandırmada “para” cezası ve “hapis” cezasının uygulandığı, ağır suçlar için ise XVI. yüzyıldan itibaren “kürek”, XVIII. yüzyıldan itibaren de “kalebendlik” cezasının uygulamaya konulduğu görülmektedir.¹⁰ Kişinin ait olduğu mahalden bir başka yere gönderilerek “tehlikesiz” hale getirilmesini hedefleyen sürgün cezasını, bir kale-şehrin surları içinde yaşama zorunluluğu şeklinde ifade edilen “Kalebendlik” cezası, Dünya’da birçok yerde olduğu gibi Osmanlı coğrafyasında da zindan hapsine göre daha yaygındı.¹¹ Bunun yanı sıra Osmanlı topraklarında uygulanan diğer bir ceza 16. yüzyılın ilk yıllarında başladığı düşünülen ve imparatorluğun da sonuna kadar sürdürülmüş olan “pranga” cezasıdır.¹²

Hapis kavramı, Osmanlı Hukukunda kural olarak tutuklama anlamına gelmektedir. Bazı kadı sicili örneklerinde “zindana koymak” veya “zindana vermek” tabirleri de kullanılmaktadır.¹³ Osmanlı’da hapis fiilinin mekânı olan “mahpes” ise herhangi bir yer olabilirdi. 19. yüzyılın başlarına kadar “mahbes” olarak kullanılan mekânlara, “karanlık sıkıntı ve dehşete düşürücü yer” anlamında “zindan” adı verilmiştir. Yedikule, Baba Cafer¹⁴, Tersane Zindanları İstanbul’da yaygın olarak kullanılan mahbeslerdi. Zindan olarak şehir surlarının bir kulesi veya korunaklı bir yapının mahzeni kullanılırdı. Osmanlı Devleti’nin eyalet merkezlerinde de aynı anlayış hâkimdir. Osmanlı Devleti’nde hapis, bir ceza infaz kurumu olmaktan çok, muhakeme öncesi kısa süreli tutuklama yeri olarak kullanılmaktaydı.¹⁵

Modern hapishane kavramı Osmanlı Devleti’nde, 19. yüzyıla birlikte batılılaşma hareketleri içerisinde yer almaya başladı. Toplum düzeninde, sosyal hayat ve yasalarda batılılaşma kendini gösterdi. Tanzimat’la birlikte impara-

9 Patricia O’ Brien , “The Prison on the Continent Europe, 1865-1965”, *The Oxford History of the Prison The Practice of Punishment in Western Society*, Oxford University Press, New York 1998, s.181.

10 Ali Rıza Gönüllü, “Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Isparta Hapishanesi (1867-1920)”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 29, (Bahar 2011), s.351.

11 Gültekin Yıldız, *Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012, s.29.

12 Yasemin Saner, “Osmanlı’nın Yüzlerce Yıl Süren Cezalandırma ve Korkutma Refleksi: Prangaya Vurma”, *Osmanlıda Asayiş Suç ve Ceza 18-20. Yüzyıllar*, Derleyenler, Noemi Levy, Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul Basım Yılı(?), s.163.

13 Mehmet Akman, *Osmanlı Devleti’nde Ceza Yargılaması*, Eren Yayınları, İstanbul 2004, s.108,109.

14 İstanbul surlarının sonraları “zindan kapısı” olarak adlandırılan kısmında bulunan Baba Cafer Zindanı surlara bitişik halde ve çeşitli bölmelere sahipti. Bu bölmeler arasında yer altında bulunan ve ağır ceza mahkûmlarının kapatıldığı “Kanlıkuyu” adlı bir kuyu zindan bulunuyordu. Mahbesde kadınlar içinde ayrı bir bölüm vardı. Ayrıntılı bilgi için Bkz; Gültekin Yıldız, *Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012, s.16.

15 Gültekin Yıldız, *Osmanlı Devleti’nde Hapishane İslahatı (1839-1908)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2002, s.107.

torluk genelinde idarî, sosyal, ekonomik ve kültürel alanda gerçekleştirilen düzenlemeler hukuk alanına da yansdı. Tanzimat dönemi hükümetleri, zikredilen alanlarda Batı'ya uyum sağlamaya çalışırken, Batı'nın hukuk kurum ve kural-larını da imparatorluğa yerleştirme çabasında oldular.¹⁶

Batılılaşma ve devletin büyük güçlere karşı durma stratejileri, yeni yasa-ları ve adli mekanizmada yeni düzenlemeleri beraberinde getirdi. Adli sistem-de savcılık, noterlik, adliye müfettişliği gibi birçok yeni birim yerini aldı. Bunun yanında Kanun-ı Esasi ile birlikte zindan anlayışından hapisane anlayışına bir geçiş başladı ve bu konuda yapılacak ıslah faaliyetleri için nizamnameler yayınlandı.¹⁷

Bu amaçla, İstanbul zindanları 1831'de kaldırıldı ve İbrahim Paşa Sarayı'nın bir kısmı Hapishane-i Umûmi haline getirildi. Osmanlı Devleti'nde hapis cezası ise ilk kez Tanzimat Döneminde kabul edilen 1840, 1851 ve 1858 tarihli ceza kanunlarıyla kabul edildi.¹⁸ Zira Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'a kadar hukuk nazariyesiyle ve tatbikatı ile ilgili büyük bir değişikliğe rastlanıl-mamaktadır.¹⁹ 1840'tan sonra gerçekleştirilen yargı reformu, Osmanlı mahke-melerine yeni düzenlemeler getirdi ve Avrupa'dan etkilenilerek yapılan yargı reformu hareketi Avrupa tarzı hapisanelerin de oluşmasına zemin hazırladı.²⁰

Osmanlı Devleti'nde, özgürlük, önemli bir değer olarak ortaya çıktığı için hürriyeti bağlayıcı bir ceza olan hapis, diğer cezaların özellikle de para cezası-nın yerini aldı.²¹ 1858 yılında Ceza Kanunname-i Humayununun çıkmasından sonra Osmanlı yargı sistemi hapisaneler ile tanıştı. ²² 1858 yılı Ocak ayında Meclis-i Tanzimat, Meclis-i Vükelâ ve Padişah Abdülmecit tarafından kabul gö-ren İngiliz Binbaşı Gordon'un raporu, Osmanlı ceza infaz sisteminde yer alan kapatma mekânlarının ilk kez "hapishane" başlığı altında toplanmasına neden oldu. ²³

16 Mucize Ünlü, "Tanzimat Sonrasında Balkanlardan Karadeniz'e Sürgünler", *History Studies*, Sayı 2/2, 2010, s.302.

17 Saadet Tekin, "Dr. Polliç Bey'in 1918 Tarihli Raporuna Göre Berlin ve Aydın Vilayeti Hapishanelerine Genel Bir Bakış", *OTAM* Sayı 24, 2008, s.207.

18 Nurgül Bozkurt, "XX. Yüzyıl Başlarında Kütahya Hapishanesi'nin Genel Durumu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 5 Sayı: 21, (Bahar 2012), s. 262.

19 Abdulkadir Gül, "Osmanlı Taşrasında Suç ve Suçlular (1919 Ocak Ayı Erzincan Sancağı Örneği)", *EÜHFĐ*, C. XVII, S. 1-2 (2013) ,s.5.

20 Tanzimat dönemi yargı reformu ve Osmanlı mahkemeleri için bkz; Sedat Bingöl, *Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Yargı Reformu*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2004 ve Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2004.

21 Para cezaları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz; Mustafa Avcı, "Osmanlı Hukukunda Para Cezaları", *Türkler X*, Cilt, s-91-106.

22 Osmanlı Devleti'nde yargılama usulleri ve Osmanlı yargı sisteminin hapisaneler ile tanışması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz; Abdulaziz Bayındır, " Örneklerle Osmanlı'da Ceza Yargılaması", *Türkler X*, Cilt, s- 69-82.

23 Gültekin Yıldız, *Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012, s.179.

Osmanlı Devleti'nde 1840'lardan itibaren yapımına başlanan hapishanelere karşı Meclisin tasarladığı şekilde ilk örnek hapishane 1870'te bitirilebilirdi. Bu hapishane 1870 yılında Sultanahmet'te açıldı. 1878 Berlin Antlaşması'na kadar geçen dönemde, ülkenin hemen her yerinde yeni hapishaneler yaygınlaştı. Diyarbakır, Kırklareli, Sivas, Amasya, Harput ve Doğu Anadolu'nun diğer vilâyetlerinde hapishaneler yapılması için çalışmalar başlatıldı.²⁴

Açılan hapishaneler yeni düzenlemeleri de beraberinde getirdi. Hapishaneler ile ilgili ilk düzenlemeler Islahat Fermanı ile birlikte başladı. Fermanla birlikte işkence kesin bir dille yasaklanmış, işkence ve kötü muamele yapanların bizzat kendilerinin cezalandırılacağı belirtilmiştir.²⁵

1859 yılında çıkarılan Muhakemat Nizamnamesi'nin 27. maddesi yine hapishane ıslahatıyla ilgilidir. Bunun yanında 1876 tarihinde hapishane gardiyanları için ilk düzenleme yapılmış, Hapishane Gardiyanları Talimatnamesi yayınlanmıştır 1879 yılında hapishanelerin düzenlenmesi ve ıslahı konusunda Adliye Nezareti bir nizamname layihası hazırlayarak Sultan'a sunmuştur.²⁶ Sonuç olarak tüm bu çalışmaların altyapısını oluşturduğu 1880 yılında hapishanelerin uymak zorunda oldukları fiziki ve idari koşulları belirleyen 6 bölüm ve 97 maddeden oluşan Tevkifhane ve Hapishane Nizamnamesi yayınlandı. Nizamnamede, hapishane nizamı ile ilgili hususlar ayrıntılı bir şekilde izah edildi.²⁷

Islah çalışmaları, hapishanelerdeki sorunların tamamının çözülmesinde etkili olmadı. Hapishanelerin kurumsallaşması sürecinde karşılaşılan mühim sıkıntılardan birisi personel eksiliği olarak ortaya çıktı. Personel isteği ile ilgili 1883 yılında birçok vilayetten yazılar gönderildi. Karahisar-ı Sahip (Afyon), Kütahya, Selanik gibi kentlerin yetkilileri de acil olarak gardiyan istihdamının gerekliliğini vurgulayan yazılar gönderdi.²⁸

Hapishanelerde karşılaşılan diğer bir sorun ise, hakkında hüküm verilemediği için hapishanede tutuklu bulunanlar ile ilgilidir. Haklarında karar verilemediğinden dolayı tutukluk durumunun, uzun sürmesi adalet sisteminin yavaş işlemesinden kaynaklanmaktadır. Hapishanelerdeki doluluk oranının artmasındaki bir neden de budur. Örneğin; 1888 yılında Elazığ Hapishanesi'nde yapılan bir teftişte, hakkında henüz hüküm verilmemiş 69 kişinin 1883 yılın-

24 Ömer Şen, *Osmanlı'da Mahkûm Olmak Avrupalılaşıma Sürecinde Hapishaneler*, Kapı Yayınları, İstanbul 2007, s 26-28.

25 Kurtuluş Demirkol, II. Meşrutiyet Döneminde Edirne Vilayeti Hapishaneleri, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Sakarya 2012, s.21.

26 Kurtuluş Demirkol, II. Meşrutiyet Döneminde Edirne Vilayeti Hapishaneleri, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Sakarya 2012, s.21.

27 Mehmet Temel, "XX. Yüzyıl Başlarında Menteşe Sancağı Hapishaneleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 26, (Güz 2009), s.112.

28 BOA. ŞD. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Şura-yı Devlet), Dos, 1540 No: 62, Lef. 2, 4.

dan beklediği yetkililere bildirilmiştir.²⁹ Hapishanelerin nemli ve soğuk havalarda ısınma probleminin olması sıhhi yönden yetersizliklere sebep oldu. Şikâyetlerin çözülmesi için mekân değişikliği yapılması yoluna gidildi, fakat kesin çözüm üretilemediği için bu konudaki şikâyetler devam etti.³⁰ 1893 yılında hapishanelerin şartlarının iyileştirilmesi için bir nizamname önerisi daha hazırlandı. Nizamnamede, şikâyet konusu olan sağlık şartlarının iyileştirilmesine öncelik verildi. Ardından hapishanenin iç düzeni ile ilgili ayrıntılı tedbirler sıralandı.³¹

1898'de ıslah çalışmaları çerçevesinde, ilk defa hücre tipi kaloriferli ve tam donanımlı bir hapishane projesi II. Abdülhamid Dönemi'nde hazırlatıldı ve yer olarak da Yedikule belirlendi. Ancak dört yüz hücreyi kapsayan bu pahalı proje, devletin içinde bulunduğu ekonomik imkânsızlıklar nedeniyle hayata geçirilemedi.³²

Hapishanelerin ıslah edilmesi için XX. yüzyılın başlarında da çaba harcandı. 1912, 1914 ve 1917 yıllarında yapılan ıslah çalışmalarında, tüm hapishane ve ıslah evlerinin tek tip bir mimari plan dâhilinde iyileştirilmesi ve sağlık koşullarının modern esaslara göre olması düşünüldü. Fakat Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında yaşadığı büyük savaşlar, ıslah çalışmaları için yeterli maddi imkânın bulunamamasına neden oldu. Bu nedenle sorunun çözümü Cumhuriyet Devrine kaldı.³³

Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar Karesi Hapishanesi

1840 yargı reformundan sonra Osmanlı ülkesinde hapishaneler yaygınlaşmaya başladı. 1848 yılında Karesi Sancağında bir hapishanenin var olduğu bilinmektedir. Merkezi hükümete 1848 yılı Nisan ayında bir yazıyla başvuran Balıkesir mutasarrıfı bölgesindeki mevcut hapishanenin yanına diğerinin inşasının ihtiyaç dâhilinde olduğunu bildirmesi bu bilgiyi desteklemektedir.³⁴

- 29 Fatmagül Demirel, "Osmanlı Adliye Teşkilatında Yaşanan Sorunların Hapishanelere Yansımaları (1876-1909)", *Osmanlı'da Asayiş Suç ve Ceza 18-20. Yüzyıllar*, Derleyenler, Noemi Levy, Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul Basım Yılı(?), s.193.
- 30 Hasan Şen, "Osmanlı'da Hapishane Mefhumu", *Osmanlıda Asayiş Suç ve Ceza 18-20. Yüzyıllar*, Derleyenler, Noemi Levy, Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul Basım Yılı(?), s.208.
- 31 Hatice Akın, "Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatına Dair 1893 Tarihli Bir Nizamname Önerisi", *History Studies*, Volume 3/3, 2011, s.23-36.
- 32 Saadet Tekin, Sevilay Özkeş, "Cumhuriyet Öncesi Türkiye'de Hapishane Sorunu", *ÇTTAD*, VII/16-17, (2008/Bahar-Güz), s.189,190.
- 33 Temel, a.g.m., s.113. ve bkz, Kent Schull, Tutuklu Sayımı: Jön Türklerin Sistematik Bir Şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerine Etkileri" *Osmanlıda Asayiş Suç ve Ceza 18-20. Yüzyıllar*, Derleyenler, Noemi Levy, Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul Basım Yılı(?), s.212-238.
- 34 Gültekin Yıldız, *Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012, s.95.

Gazi

Hapishaneler ülkenin hemen her yerinde, tıpkı payitahta olduğu gibi, şehrin en merkezi noktasına yapılmıştır. Çoğunlukla Hükümet Konağı, Hapishane ve posta-telgraphane etrafında şekillenmiştir. Ankara'da görülen bu üçlüye Edirne ve Balıkesir'de de tesadüf edilmiştir.³⁵

Osmanlı Devleti'nin önemli yerleşim yerlerinden olan Karesi (Balıkesir) Sancağı'nda, bu üçlüyü oluşturma gayreti 1865 yılından itibaren hâd safhaya varmıştır. Karesi Meclisi, 25 Ağustos 1865 tarihinde bir hükümet konağı ve hapishane inşa edilmesi için karar verdi ve bu kararın uygulanabilmesi için Maliye Nezareti'nden izin istedi. Bu yazıya istinaden yapılan keşif sonucu, hapishane inşa işi Meclis-i Valayı Ahkâm-ı Adliye³⁶'ye havale edildi.³⁷

Hapishanenin kurulması için gerekli olan ödenek hükümet tarafından sağlandı. 3 Temmuz 1867 tarihinde Maliye Nezareti'ne, hapishanenin inşası için gerekli olan 264.741 Kuruşun tedarik edildiği bildirildi. Eksik olan kısımların tamamlanması için konunun Meclis-i Vala aracılığıyla Maliye Nezaretine bildirildiği ve bu konuda da yazışmaların süreceği ilgililere açıklandı.³⁸

1868 yılında Karesi Hapishanesi'nin inşaatına karar verildiğinde hapishanenin inşası, Hükümet konağının inşaat ve tamir işiyle birlikte yürütüldü. Karesi Meclisi bu iki işe aynı derecede önem verdiği için 17 Nisan 1868 tarihinde iki kurum için de tamir ve inşa masrafları ortaya konuldu ve çalışmalara hız kazandırıldı.³⁹ Böylelikle yukarıda bahsedilen üçlü sistem Karesi Sancağı'nda da aynı şekilde uygulanmaya başlandı.

Karesi Liva Hapishanesi, mahkûmların yerleştirilmesiyle faaliyete geçti. Her yeni kurulan kurumda yaşanabilecek sorunlar, kuruluş ve gelişme aşamasında Karesi Hapishanesi'nde de yaşandı. Farklı ceza almış mahkûmların aynı yerde tutulması, yer darlığı, personel sayısının yetersizliği, kadın mahkûmlar, mahkûmların pranga usulünden ve sağlık şartlarından rahatsız olması, hapishane personelinin usulsüz davranışları gibi sorunla ortaya çıktı.

Hüdavendigâr Vilayeti'ne bağlı Karesi Sancağında "medyunlara mahsus habshane" bulunmadığı için borçlular, katil ve eşkıyalar ile bir yerde tutulmaktadırlar. Bu da güvenlik problemi ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle Karesi Sancağı borçlular için ayrı bir mahbes yaptırılmasını istemektedir.⁴⁰

35 Gültekin Yıldız, *Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012, s.392.

36 Meclis-i Valayı Ahkâm-ı Adliye'nin kuruluşu, işleyişi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz; Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vala (1838-1868)*, TTK, Ankara 1999.

37 BOA. MVL. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Meclis-i Vâlâ) Dos, 711 No, 105.

38 BOA. MVL. Dos, 735 No, 15, Lef. 1,2,3,4,5,6,7.

39 BOA. A. MKT. MHM. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Mektubi Kalemi, Mühimme Odası), Dos, 402, No: 58.

40 Gültekin Yıldız, *Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012, s. 348.

Karesi Liva Hapishanesi'nde yer darlığı meselesi 1881 yılında kendini gösterdi. 13 Ekim 1881 tarihinde Karesi Merkez Vilayet Hapishanesi'nde bulunan 280 mahkûmdan 80'ini Der-Saadet'e sevk etmek için Dahiliye Nezareti'nden izin istenerek yer sıkıntısı çözülmeye çalışıldı.⁴¹

1882 yılında da Karesi Liva Hapishanesi'nin yer darlığı sorunları devam etti. Karesi Livası'nda bulunan hapishanenin genişletilmesi için merkez komutanlığı ile işbirliğine gidilmesine rağmen ancak geçici çözümler üretilebildi.⁴² Yer darlığı sorunu 1882 yılı içinde Karesi hapishanesinin yanında Bitlis, Kosova, Aydın, Selanik, Diyarbakir, Cezayir-i Bahr-ı Sefid vilayetlerinde de önemli sıkıntılara neden olmaktaydı. İstiap haddinin üzerinde mahbus barındıran hapishanelerde salgın hastalıklar ortaya çıkmaktaydı.⁴³

Hatta bazı vilayetlerde hapishanelerin dolması, mahkûmların bakımını zorlaştırdığı için Padişahların cülus törenlerinde af kanunları çıkarıldı.⁴⁴ Af, padişah ihsanı olarak sunularak hapishanelerin doluluk oranı azaltılmaya çalışıldı. II. Abdülhamid döneminde mali suç işleyip mahkûm olanlar ve cinayete karışmayıp bazı adi suçlardan dolayı tutuklu olanlar af kapsamında yer aldı.⁴⁵

Karesi Liva Hapishane'si yetkilileri de, bu durumda olan mahkûmların dilekçelerini Adliye Nezaretine ileterek, bazı mahkûmların aftan yararlanmasını istediler. Örneğin 1896 tarihinde, Sındırgı Nahiyesi, Eşme Dere Köyünden Sarı Hasan Oğlu İsmail'in af kanunundan yararlanma isteği, Adliye Nezaretine bildirildi.⁴⁶

II. Abdülhamit döneminden sonra da af kanunlarıyla hapishanelerde doluluk oranı azaltılmaya çalışıldı.⁴⁷ Böylelikle yer darlığı sorununa yeni bir çözüm getirilmek istendi. Bu tür çözümler geçici olduğu için sorunların kalıcı olmasına neden oldu. Genel afların yanında münferid aflarda söz konusudur. Hastalıktan dolayı affedilen mahkûmlar bulunduğu gibi Hapishane'de cezasını çekmekte iken, başına gelen bir kazadan dolayı sakat kalan mahkûmlar da affa uğramaktadır.⁴⁸ Yine kayıtlara göre 1911 yılında, Karesi Sancağı hapishanesinde, üç sene kürek cezasına mahkûm olan Yaylabayırı Köyünden

41 DH. MKT. (Dahiliye Nezareti, Mektubi Kalemi) Dos, 1338 No, 64, Lef.4.

42 DH. MKT. Dos, 1338, No, 64, Lef.2.

43 Gültekin Yıldız, *Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012, s.440.

44 Ali Rıza Gönüllü, "20. Yüzyılın Başında Burdur'da Asayiş Olayları (1912-1919)", I. *Burdur Sempozyumu*, Burdur, 2005, s.756.

45 Ömer Şen, *Osmanlı'da Mahkûm Olmak Avrupalaşma Sürecinde Hapishaneler*, Kapı Yayınları, İstanbul 2007, s 139.

46 BOA. BEO. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Ali Evrak Odası), Dos, 836, No, 62646.

47 Ömer Şen, *Osmanlı'da Mahkûm Olmak Avrupalaşma Sürecinde Hapishaneler*, Kapı Yayınları, İstanbul 2007, s 142.

48 Kurtuluş Demirkol, *II. Meşrutiyet Döneminde Edirne Vilayeti Hapishaneleri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Sakarya 2012, s.77.

Ahmed oğlu İbrahim'in kalan ceza müddeti affedildi.⁴⁹ Örnekte görüldüğü gibi mahkûm dilekçesi üzerine bile münferid aflar söz konusu olmaktadır. Bu aflarda iyi hali görülen mahkûmlar hapishaneden çıkarılmakta ve yer problemine geçicide olsa çözüm getirilmeye çalışılmaktadır. Bunun yanında hapishanelerin genişletilmesi, tamir ve tadilatı da yer darlığı hususunda, diğer bir çözüm olarak ortaya konuldu. Osmanlı hapishanelerinde tamir, yenileme ve yeni hapishane yapımının 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren arttığı görüldü.⁵⁰ Genişletme çalışmaları için devletin diğer kurumları da harekete geçirildi. Özellikle Karesi'de bulunan askeri kurumlar ve Karesi Meclisi hapishanesinin tamiri için yardımda bulundu.⁵¹

Karesi Liva Hapishanesi'nin gelişme aşamasında yaşadığı diğer bir sorun personel eksikliği idi. Karesi Hapishanesi Müdürü Ahmed Bican Efendi, hapishanesinin kontrolünün sağlanması için 250 kuruş aylıkla 12 gardiyanın hapishaneye alınması gerekliliğini bildirdi. Bunun yanında müdür ve kâtip gibi memurlara ihtiyaç olduğu belirtilerek, hapishaneler için hazırlanan nizamnamenin birinci faslın dokuzuncu maddesinde belirtildiği şekilde müdür, başkâtip ve gardiyanın atanması istendi.⁵² Bu tip memur ihtiyaçları ve yetersiz personel sorunu diğer vilayet hapishanelerinde de görüldü. Aynı dönemde Bandırma, İzmir, Aydın yöresinde bulunan çoğu hapishanede personel sıkıntısı yaşandı.⁵³

Karesi Liva Hapishanesi'ne 1889 yılında, maaşları Dâhiliye Nezareti tarafından ödenen; 300 kuruş maaşla bir kâtip, 250 kuruş maaşla bir başgardiyan ve 200'er kuruş maaşla 6 nefer gardiyan istihdam edildi. Fakat Karesi Liva Hapishanesi'nde gardiyan eksikliği sebebiyle, "demire vurmak" gibi usuller terk edilemedi.⁵⁴ Gardiyan eksikliği, mahkûmların kontrolünü de zorlaştırdı. Karesi sancağında hapishanelerle ilgili 1883 yılından itibaren ortaya çıkan bir başka sorun da, liva dâhilinde bir kadın hapishanesinin olmayışıdır. Kadın hapishanesinin inşası için 11.490 Kuruşa ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak, maddi sıkıntılar sebebiyle Dâhiliye Nezareti, kadın hapishanesi yapılmasını ertelemek zorunda kaldı. Soruna, 60 Parayla bir ev kiralayıp, kadın mahkûmları bu evde tutmak şeklinde geçici bir çözüm getirildi. Yalnız bu durum, kadın mahkûmların muhafazasında sıkıntılara neden oldu.⁵⁵

1887 yılında kadın hapishanesi sorunu tekrar gündeme geldi. Dahiliye Nezareti'ni ikna etmek için, Bigadiç Kazası'nda bile kadın hapishanesi bulun-

49 BOA. BEO. Dos, 3862 No, 289609.

50 Ali Rıza Gönüllü, "20. Yüzyılın Başında Burdur'da Asayiş Olayları (1912-1919)", I. *Burdur Sempozyumu*, Burdur, 2005, s.756

51 DH. MKT. Dos, 1148 No, 56, Lef. 1,2.

52 BOA. ŞD. Dos, 1540 No, 64, Lef. 1,2,3.

53 Zafer Atar, "20. Yüzyılın Başlarında Turgutlu Hapishanesi'nin Genel Durumu", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mart 2011, Cilt: 9 Sayı: 1, s.91,92.

54 BOA. Y.A.RES. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı) Dos, 48, No, 40, Lef. 1,2.

55 BOA. ŞD. Dos, 1542 No, 33, Lef. 1,2,3.

Gazi

Akademik
Bakış

99

Cilt 9 Sayı 17
Kış 2015

duğu⁵⁶ ve ev kiralama usulünün senede 6.100 Kuruş masrafı olduğu gibi nedenler belirtildi.⁵⁷ Bu sebeplerle Karesi Livası'nda da kadın hapishanesinin elzem olarak yapılması istendi. Fakat maddi sıkıntılar bu iş için büyük engel teşkil ettiğinden öncelik hükümet konağına verildi. Bu nedenle kadın hapishanesi yapılamadı.⁵⁸

Karesi Liva Hapishanesi'nde, mahkûmların şikâyetlerinden kaynaklanan sorunlar ise, pranga ve sağlık şartlarının yetersizliği hususudur. II. Abdülhamid döneminde, kürek cezası ve ayağa demir vurma cezasının devam ettiği bilinmekte, bu tür uygulamaların, hapishane şartlarının tutukluları kontrol edebilmek için yeterli olmamasından dolayı olduğu düşünülmektedir. Mahkûmlar da özellikle pranga usulünden rahatsız olduklarını çeşitli dilekçeler ile belirtmektedirler. Osmanlı Devleti'nde mahkûmların dilekçe hakkının olduğu ve şikâyetlerini rahatça bildirebildikleri 1888 yılı belgesinden anlaşılmaktadır. Mahkûm Dimitri Rıza, ayağına demir vurulduğu için Karesi Hapishanesi'ne bir şikâyet dilekçesi verdi. Karesi Hapishanesi yetkilileri de, hapishanede yeteri kadar (100 nefer) asker bulunmadığı için, cinayete mahkûm olanların, demir olmadıkça muhafaza edilemeyeceğini bildiren bir yazı gönderdi. Aynı şekilde, kürek cezası uygulanamayıp mahkûm olanların da pranga usulü ile tutulmasının zorunlu olduğu bildirildi.⁵⁹

Pranga usulü, belirtilen nedenler ile devam etti. Fakat bu defa mahkûmlardan, hapishanenin sıhhi şartlarının iyi olmadığına dair dilekçeler alındı. 1889 yılında Karesi Liva Hapishanesi'nin sağlık şartlarıyla ilgili şikâyetlerin artması üzerine, hapishanede incelemeler yapıldı ve hapishanenin sağlık şartları açısından uygun bulunmadığı tespit edildi.⁶⁰

II. Abdülhamid döneminde var olan hapishaneler ile ilgili olan sıkıntılar İttihat ve Terakki Partisi döneminde de devam etti. Bu durumun çözümü için İttihat ve Terakki Partisi 1912, 1914 ve 1917 yıllarında hapishaneler ile ilgili önemli ıslahat çalışmalarında bulunmuştur. 1911 yılında ilk olarak Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olan Hapishaneler İdare-i Umumiyesi oluşturuldu. Osmanlı ülkesinin bütün hapishaneleri bu idareye bağlandı.⁶¹

İttihat ve Terakki Partisi öncelikle her hapishanenin şartları ile ilgili bilgi toplamayı düşündü. Balkanlar'dan Yemen'e, Basra'dan Hicaz'a imparatorluğun her yerinde bulunan hapishanelerden, hapishane şartları ve mahkûmlar hakkında bilgi toplatıldı.⁶² Bu bilgiler Hapishaneler İdaresi'nden gönderilen

56 DH. MKT. Dos, 1448 No, 41/1

57 DH. MKT. Dos, 1376 No, 109/1

58 DH. MKT. Dos, 1373 No, 67/1

59 DH. MKT. Dos, 1562 No, 105/1

60 DH. MKT. Dos, 1422 No, 115/1

61 Kurtuluş Demirkol, *II. Meşrutiyet Döneminde Edirne Vilayeti Hapishaneleri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Sakarya 2012, s.89.

62 Kent Schull, *Fielding Penal Institutions, Nation-State Construction And Modernity In The Late Otoman*

matbu cetveller vasıtasıyla istenildi. Mahkûm ve mevkuların yaşı, mesleği, cinsiyeti, uyuşu, dini, mezhebi, medeni, durumu, sahip oldukları çocuk sayısı, tutuklandıkları tarih ve hapishanede yattıkları süre, hasta olup olmadıkları gibi bilgiler hapishanelerden talep edildi.⁶³

Karesi hapishanesinde olduğu gibi 1912 yılında sağlık şartları ve inşaa ve tamir için istekler artıyordu. Bu nedenle 1912 hapishane ıslah çalışmaları neticesinde İttihat ve Terakki Partisi “Hapishaneler İdare-i Umumiyesi” ne son vererek Nisan 1912’de “Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti”ni kurdu. Böylece hapishanelerin tamir ve inşaa işlerini çözmek için çaba harlandı.⁶⁴

1912 yılında hapishaneler için önemli sorunlardan birisi temizlik ve sağlık konusu idi. Hapishane ıslahatının en yoğun çalışma alanı bu yönde idi.⁶⁵ 1912 yıl çalışmaları sonucunda toplanan verilerde 28.000’i aşkın mahkûmun olduğu bu mahkûmların çoğunun da cinayetten yargılandığı öğrenilmişti.⁶⁶

1912 yılı ıslahat çalışmaları beklenen başarıyı gösteremedi. İttihat ve Terakki Partisi 1914 yılında yeniden bir ıslah çalışması başlattı. 1914 yılında hapishaneler sual varakaları gönderdi. Bu sefer sual varakalarına hapishane müdürleri, hapishanelerin sağlıksız olduğunu ve kalabalık olduğunu göstermek için resimler ekleyerek varakaları gönderdiler.⁶⁷ Karesi Hapishanesi’nde de bu dönemde bu sağlıksız şartlarda bulunmaktaydı. 1912 ve 1914 ıslahatları Karesi Hapishanesi’nde etkili olmamıştır. Mahkûmların şartları son derece sağlıksız ve kaldıkları yerler insani şartlardan uzaktır.⁶⁸

Görüldüğü üzere 1912, 1914, 1917 yıllarındaki hapishane ıslahat çalışmaları savaş şartları nedeniyle olsa gerek önemli bir etki gösterememiştir. Bu dönemde hazırlanan sual varakaları veri toplama aracı olarak son derece

Empire, 1908-1919, A Dissertation Submitted In Partial Satisfaction Of The Requirements For The Degree Doctor Of Philosophy In History, University Of California, Los Angeles, 2007, s.66.

63 Kurtuluş Demirkol, *II. Meşrutiyet Döneminde Edirne Vilayeti Hapishaneleri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Sakarya 2012, s.89.

64 Kurtuluş Demirkol, *II. Meşrutiyet Döneminde Edirne Vilayeti Hapishaneleri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Sakarya 2012, s.93.

65 Kent Schull, *Fielding Penal Institutions, Nation-State Construction And Modernity In The Late Otoman Empire, 1908-1919*, A Dissertation Submitted In Partial Satisfaction Of The Requirements For The Degree Doctor Of Philosophy In History, University Of California, Los Angeles, 2007, s.90,91.

66 Kent Schull, *Fielding Penal Institutions, Nation-State Construction And Modernity In The Late Otoman Empire, 1908-1919*, A Dissertation Submitted In Partial Satisfaction Of The Requirements For The Degree Doctor Of Philosophy In History, University Of California, Los Angeles, 2007, s.68.

67 Kurtuluş Demirkol, *II. Meşrutiyet Döneminde Edirne Vilayeti Hapishaneleri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Sakarya 2012, s.116.

68 Karesi hapishanesinin bu dönemdeki kötü şartları gösteren resimler ve bokunuda bilgi için bkz; Kent Schull, *Fielding Penal Institutions, Nation-State Construction And Modernity In The Late Otoman Empire, 1908-1919*, A Dissertation Submitted In Partial Satisfaction Of The Requirements For The Degree Doctor Of Philosophy In History, University Of California, Los Angeles, 2007, s.221, 222, 225,226,227,228.

Gazi

Akademik
Bakış

101

Cilt 9 Sayı 17
Kış 2015

öneme haizdir. Bu dönemde yayınlanan tamimler sadece mahkûmlar için değil hapishane personelinin kalitesini yükseltmek için de önem taşımaktadır. Özellikle gardiyanlar hakkında yapılan şikâyetler bu durumun ciddiyetini ortaya çıkarmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Karesi Liva Hapishanesi çalışanlarının da ahlâka uygun olmayan davranışlarda buldukları tespit edildi. Karşılaşılan bu sorun, çalışanların da mahkûm edilmesi sonucunu ortaya çıkarttı. 1913 yılında Karesi Sancağı hapishanesi gardiyanı Mehmed Çavuş'un hapishanedeki kadınları talimatsız olarak hapishaneden çıkarttığı ve dışarı çıkan bu kadınları fuhşa sevk ettiği tespit edildi. Mehmed Çavuş yapılan soruşturma sonucunda mahkûm oldu.⁶⁹ Örnekte de görüldüğü gibi İttihat ve Terakki döneminde hapishane şartları yakından takip edilmiş, olumsuz bir gelişme olduğunda anında müdahale edilmeye çalışılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı Sırasında Karesi Hapishanesi

Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti'nin sonunu hazırlayan savaş oldu. Bu savaşta Osmanlı Devleti dört bir cephede mücadele etti ve 1 milyondan fazla evladını bu vatan için şehit verdi. Sarıkamış, Çanakkale, Irak, Süveyş, Galicya, Suriye, Hicaz ve Yemen gibi cephelerde savaşırken içeride de asayişin sağlanmak için çaba harcamak zorunda kaldı. Bir imparatorluğun yıkılış sürecinde mahkûmların durumu da gerçekten ilgi çekicidir. Bu süreçte de Karesi Liva Hapishanesi faal olarak çalıştı. Bu dönemde mahkûmların kontrolü, hapishane müdürü ile ilgili yolsuzluk iddiası ve firariler gibi sorunlar ile uğraşıldı.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Karesi Liva Hapishanesi'nde yaşanan önemli sorunlardan birisi, mahkûmların kontrolü hususunda oldu. Hapishanenin kontrolünün zor olmasına rağmen, 1914 yılında hapishane memuru Nuri Efendi, hapishanenin inzibatını ve intizamını sağladı, mahkûmların hapishane nizamnamesine göre hareket etmeleri için çaba sarf etti.⁷⁰

Hapishane daimi mevcudu 1914 yılından itibaren 800 mahkûmdan noksan olmadı. Bu kadar mahkûmu zapt etmek ve ihtiyaçlarını karşılamak gerçekten zor bir iştir. Karesi hapishanesinde bu dönemde bir memur çalışmakta, 400 kuruş maaşla da bir başgardiyan görev yapmaktadır. Memur ve gardiyan sayısının az olması nedeniyle 800 mahkûmun kontrol altından tutulması zorlaştı ve firar olayları ortaya çıktı.⁷¹

Birinci Dünya Savaşı sırasında Karesi Liva Hapishanesi'ni meşgul eden diğer bir sorun, 1916 yılı içinde Hapishane Müdürü Rıza Efendi hakkında açılan soruşturmadır. Bazı mahkûmların dilekçeleriyle ortaya çıkan bu olay sonu-

69 BOA. BEO. Dos. 4228, No, 317032.

70 DH. MB. HPS (Dâhiliye Nezareti, Mebânî-i Emîriye ve Hapishâneler Müdüriyeti), Dos, 89, No, 61, Lef.7.

71 DH. MB. HPS, Dos, 89, No, 61, Lef.8.

cunda, hapishane müdürü için yolsuzluk soruşturması başlatıldı. Soruşturma konusu olan iddialar; hapishane müdürünün, Ahmed Oğlu Ali'yi bir belge olmadan gayri resmi olarak salıvermiş olması; Molla Bekir, Koç Oğlu İsmail ve Süleyman Pehlivanı da hapishane haricine çıkarması ve delilsiz olarak Çobanoğlu İsmail'i hapsedmesidir.⁷²

Bu iddialar neticesinde hapishane müdürü Rıza Efendi hakkında tahkikat başlatıldı. Tahkikatın icrasına başlanmasındaki esas mevzular şöyle sıralandı:

- 1- Fırt Nahiyesinin (Susurluk)⁷³ Demirkapı Köyünden Hacı Ahmed Oğlu Ali'yi köyüne salıvermiş olması.
- 2- Cinayetle mahkûm bir şahsı, yol inşaatına çıkararak firarına meydan vermesi.
- 3- Molla Bekir ile Kocakovan Oğlu İsmail'i köylerine gitmesini sağlamak ve Sındırgı Kazası, Gölcük Nahiyesi, Kale Köyü'nden, Hacı Ali Oğlu Süleyman pehlivanı serbest bırakması.
- 4- Evvelce diğer üç mahkûmu da serbest bırakmış olması,

Yukarıdaki maddeler tahkik edildi ve inceleme sonucunda yeterli delil bulunamaması ve Müdür Rıza Bey'in bu olayları yapma nedenlerini ayrıntılı olarak açıklaması ile müdürün ceza almamasına karar verildi. Tahkikat neticesinde Müdür Rıza Bey'in rüşvet aldığı iddiası da yer almaktadır. Rıza Bey; Alaybeyi Rıza'nın eşinden para aldığı ve bu para ile kızlarını hapishaneden tahliye edeceğine dair söz verdiği, fakat parayı aldıktan sonra bir daha bu şahısların yanına uğramadığı iddiası gündeme geldi. Ancak bu hususta da belge bulunamadığı için hapishane müdürü aklandı. Yol inşaatından kaçan mahkûmun tahkikinde ise cinayetle mahkûm olanların böyle işlerde kullanılabileceği belirtildi. Bu kişinin firar ettiğine dair mahkûm defterinin 442. Maddesinde bu konuya değinildiği için müdür bu olayda da suçlu bulunmadı.⁷⁴

1916 yılında hapishanelerden firar olaylarının yaşandığı da görülmektedir. Hapishanelerin güvenlik şartlarının iyi olmaması, gardiyan sayısının yetersizliği ve hapishane binalarının korunaklı bir yapıya sahip olmamaları, firar olaylarının yaşanmasına sebebiyet verdi.

Karesi Liva Hapishanesi'nde de firar olayı Birinci Dünya Savaşı sırasında problem oluşturdu. 1916 Şubat ayı ortalarında Karesi Hapishanesi'nden de bir firar olayı yaşandı. Rumi yılın dokuzuncu salı gecesi saat 5 sıralarında Merkez Liva Hapishanesi'ndeki cinayetten hapse mahkûm olanlar, buldukları koğuşun tavanını delmek suretiyle firar etmişlerdir. Firar olayına müteakip hemen ta-

72 BOA. DH.MB.HPS, Dos,34, No, 93, Lef.3.

73 Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2006, s.183.

74 BOA. DH.MB.HPS, Dos, 34, No, 93, Lef.4,5,6.

kiplerine müfrezeler çıkarıldı ve firariden biri yakalanarak tutuklandı ve diğerlerinin de takibine devam edildi. Firarın nedeni olarak merkez hapisanesinin harap biçimde olması, adeta bir baraka şeklinde ve pek eski kerpiçten yapılması bildirildi. Firar eden 10 kişinin suç kategorisi, kimlikleri, işlediği suçları ve ceza süreleri şöyledir:

Suç Kategorisi	Kimlik Bilgileri	İşlenen Suç	Ceza Süresi
Cünha(Kabahat)	Fırt'ın Dere-i Kebir Karyesinden- Mehmed Oğlu Sadi	Sirkat (Hırsızlık)	1 Sene
Cünha	Balya'nın Yağmurlu Karyesinden- Abid Oğlu İsa	Sirkat	1 Sene
Cinayet	Karekeçili Güğüm Karyesinden- Sarı İbrahim Oğlu Süleyman	İzale-i Bıkr (Kızlık Bozma)	3 Sene
Cinayet	Giresundan- Kabakçı Mehmed Oğlu Deli İbrahim	Fiil-i Şeni(Irza geçme)	6 sene
Cinayet	Edincik Karagöz Mahallesinden- Çerkez Osman Oğlu Rüştü	Katil	7,5 Sene
Cinayet	Edincik- Karagöz Mahallesinden- Çerkez İbrahim Oğlu Osman	Katil	15 Sene
Cinayet	Balyada Ameleden- Arzuhal Hamporsum Oğlu Mardiros	Katil	15 Sene
Cinayet	Erdekli- Dimitri Oğlu Kosti	-	Tarak-ı Müebbed Görür
Cinayet	Çekirdek Karyesinden- Mustafa Oğlu Mehmed	Fiil-i Şeni	15 Sene
Cinayet	Molla Mustafa Oğlu Emin	Fiil-i Şeni	15 Sene

Gazi

Osmanlı Devleti'nde, adam öldürme ve zina gibi suçlar "cinayet"; vurma, yaralama ve hırsızlık gibi suçlar ise "cünha" kapsamında yer almaktadır.⁷⁵ Karesi Liva Hapishanesi'nden cünha ve cinayet kapsamındaki suçlardan tutuklu olan mahkûmlar firar etti. İncelenen belgede hırsızlık, ırza geçme ve kızlık bozma gibi suçları işleyenlerin de Karesi Liva Hapishane'nde mahkûm olduğu anlaşılmaktadır.

Firariler, Karesi Hapishanesi için önemli bir sorun teşkil etti. 12 Mart 1916'da firar eden 10 kişiden 6'sı yakalanarak tutuklandı ve diğer dördünün yakalanması için tahkikat devam etti.⁷⁶

Netice itibariyle Karesi Liva Hapishanesi, kurulduğu yıldan Birinci Dünya Savaşı sıralarına kadar geçirdiği evrelerde, diğer vilayet hapishanelerinde yaşanan benzer meseleler ile karşılaştı.⁷⁷ Osmanlı Devleti'nin daha büyük sorunlar ile uğraşması, hapishanelerde karşılaşılan problemlerin geçici olarak çözülmesine neden oldu.

Bütün bunların yanı sıra, Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen, Karesi Liva Hapishanesinde, 1916 tarihinde, mahkûmların eğitimiyle de ilgilenildi. Mahkûmlardan ehli namus ve yaşı ilerlemiş olanlar bir koğuşa toplandı. Bunun yanında suç tasdik edilmeyen mahkûmların hapiste boş vakit geçirmemeleri için eğitim görmeleri kararı alındı. Bu hususta Liva Ceza Reisi Hasan Halki ve Müdde-i Umumi (savcı) Mahmud Celaleddin beylerin gayretiyle mevcut koğuşa düzenlendi. Sekiz adet sıra, karataş tahta ve 40 adet elif-ba kitabı temin edildi. Eğitim için 3 öğretmen, bir de mübaşir tayin edildi.⁷⁸

Ağır savaş şartları altında Osmanlı Devleti'nin Liva Hapishanesindeki kişilerin eğitimiyle ilgilenmesi çok önemli bir husustur. Aynı şekilde Karesi Merkez Hapishanesi'nde bulunan, kadın mahkûmların çocuklarının da eğitimi

75 Ömer Şen, *Osmanlı'da Mahkûm Olmak Avrupalılaştırma Sürecinde Hapishaneler*, Kapı Yayınları, İstanbul 2007, s. 18.

76 DH. MB. HPS, Dos, 102, No, 7, Lef. 1,2,3,4,5.

77 Burdur, Menteşe, Diyarbakır, Kütahya, Aydın, Turgutlu, Isparta hapishanelerinde de benzer problemler yaşanmıştır. Bahsedilen hapishaneler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.; Ali Rıza Gönüllü, "20. Yüzyılın Başında Burdur'da Asayiş Olayları (1912-1919)", *I. Burdur Sempozyumu*, Burdur, 2005, s.755-758, Mehmet Temel, " XX. Yüzyıl Başlarında Menteşe Sancağı Hapishaneleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 26, (Güz 2009), s.109-135., Jülide Akyüz Orat, Fadimana Çelik, "Diyarbakır Vilayeti Hapishaneleri", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 7, (Bahar 2011), s.73-95., Nurgül Bozkurt, " XX. Yüzyıl Başlarında Kütahya Hapishanesi'nin Genel Durumu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 5 Sayı: 21, (Bahar 2012), s. 261-267., Saadet Tekin, "Dr. Polliç Bey'in 1918 Tarihli Raporuna Göre Berlin ve Aydın Vilayeti Hapishanelerine Genel Bir Bakış" *OTAM* Sayı 24, 2008, s.205-222., Zafer Atar, "20. Yüzyılın Başlarında Turgutlu Hapishanesi'nin Genel Durumu", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mart 2011, Cilt :9 Sayı: 1, s.87-102., Ali Rıza Gönüllü, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Isparta Hapishanesi (1867-1920)", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 29, (Bahar 2011), s. 349-392.

78 DH. MB. HPS, Dos, 157, No, 27.

üzerinde hassasiyetle duruldu. Mahkûm çocuklarının eğitimi için gerekli tedbirler alınmış ve okul dönemlerinde eğitim almaları sağlandı.⁷⁹

Sonuç

Hapishane kavramının özgürlüğü kısıtlama cezası olarak temellenmesiyle beraber, kurum olarak hapishane, ilk defa Kuzey Avrupa’da ortaya çıktı. Şehirlerde ilk hapishane ise Londra’da 1555 yılında kuruldu.

Avrupa’da 1780-1865 yıllarında düzenli işleyen bir kurum haline gelen hapishaneler, Osmanlı Devleti’nde Tanzimat reformları ve onun getirdiği ceza kanunları ile birlikte 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devleti hapishaneleri, merkezi devletin otoritesini güçlendirme amacıyla yaygınlaştı.

Karesi Liva Hapishanesi gelişim sürecinde birçok sorunla karşı karşıya kaldı. Karesi Liva Hapishanesi’nde; yer darlığı, binanın yapısı, sağlık şartları ve personel yetersizliği nedeniyle yaşanan sorunlar Birinci Dünya Savaşı’na kadar geçici çözümler ile geçiştirildi.

Karesi Liva Hapishanesi’nde yaşanan sıkıntının tüm imparatorluk hapishanelerinde yaşandığı söylenebilir. Şöyle ki, 1893 yılında hapishanelerin şartlarının iyileştirilmesi için hazırlanan nizamnamede, tüm imparatorluk genelinde sağlık şartlarının iyileştirilmesi ve tedbirler alınması gündeme geldi.

Bununla birlikte kadın mahkûmlar sorunu Karesi Liva Hapishanesinde geçici çözülen konulardan birisi oldu. Hapishane inşa edilemeyince, mahkûmlar kiralanan evlerde tutuldu. Bu durum hem maddi sıkıntıya sebep oldu hem de mahkûmların kontrol edilmesinde sorunlara yol açtı.

Osmanlı hapishanelerinde yaygın bir uygulama olan “kürek cezası” ve “pranga”, insani bulunmamakla beraber, hapishane binalarının yetersizliği sebebiyle Karesi Liva Hapishanesi’nde uygulanmak zorunda kaldı. Hapishanelerde doluluk oranının artması, af kanunlarını da beraberinde getirdi. Karesi Liva Hapishanesi’ndeki mahkûmların da af kanunundan yararlandıkları görüldü. Diğer taraftan hapishanelerden firar etmek günümüze göre değerlendirildiğinde, binadan kaynaklanan sorunlar nedeniyle daha kolay olduğunu söylemek mümkündür. Karesi Liva Hapishanesi’nde bulunan mahkûmlar tavanı delmek suretiyle kolayca, firar edebilmişlerdir. Bu olayda hapishane görevlilerinin ve ona destek sağlayan askeri birliklerinin kontrolü sağlamakta zorlandıkları görüldü. I. Dünya Savaşı gibi büyük bir savaşta, birçok cephede savaşırken bu kontrolün sağlanmasının güç olduğu da, göz ardı edilmemesi gereken bir diğer husustur.

Osmanlı’nın son döneminde hapishane kurumu incelendiğinde, hapishane memurlarının, kadınları fuhşa zorlamak gibi mesleği kötüye kullandıkları

olaylar da görülmektedir. Aynı şekilde Karesi Liva Hapishanesi Müdürü hakkındaki yolsuzluk ve rüşvet iddiaları üzerinde durulması gereken konulardandır.

Çalışmada ortaya çıkan diğer bir sonuç da, Osmanlı Devleti'nin eğitime verdiği önemdir. Osmanlı Devleti yıkılma sürecinde, hatta savaş anında bile, Karesi hapishanesinde bulunan mahkûmların eğitimiyle ilgilenmiş, bunun yanında kadın mahkûmların çocuklarının eğitiminin de sürdürülmesi için çaba sarf etmiştir.

Vilayet hapishaneleriyle ilgili yapılan diğer çalışmalarda ve bu çalışmada incelenen Karesi Liva Hapishanesi'nde de görüldüğü gibi 20. yüzyılın başlarında, Osmanlı Devleti'nde mahkûm sayısının arttığı bilinmektedir. Mahkûm sayısının artması hapishanelerdeki asayişsizliği ve problemleri arttırdı. Dağılma sürecine giren Osmanlı Devleti hapishanelerde yaşanan problemlere ancak geçici çözümler üretebildi, kalıcı çözümler cumhuriyet dönemine kaldı.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri)

BOA. MVL., Dos, 735, No, 15, Lef.1,2,3,4,5,6,7.

BOA. A. MKT. MHM., Dos, 402, No, 58.

DH. MKT. Dos, 1338, No, 64, Lef.2,4.

BOA. ŞD., Dos, 1540, No, 64, Lef.1,2,3.

BOA. ŞD., Dos, 1542, No, 33, Lef.1,2,3.

DH. MKT., Dos, 1376, No 109/1.

DH. MKT., Dos, 1448, No, 41/1.

DH. MKT., Dos, 1373, No, 67/1.

DH. MKT., Dos, 1562, No, 105/1.

BOA. Y.A.RES., Dos, 48, No, 40, Lef. 1,2.

DH. MKT., Dos, 1422, No, 115/1.

BOA. BEO., Dos, 836, No, 62646

DH. MKT., Dos, 1148, No, 56, Lef.1,2.

BOA. BEO., Dos, 3862, No, 289609.

BOA. BEO., Dos, 4228, No, 317032.

DH. MB. HPS., Dos, 89, No, 61, Lef.7, 8.

DH. MB. HPS., Dos, 157, No, 27.

Gazi

Akademik
Bakış

107

Cilt 9 Sayı 17
Kış 2015

BOA. DH.MB.HPS., Dos, 34, No, 93, Lef. 3,4,5,6.

DH. MB. HPS., Dos,102, No, 7, Lef.1,2,3,4,5.

BOA. MVL., Dos, 71, No, 105.

BOA. ŞD., Dos, 1540, No, 62, Lef. 2, 4.

Tetkik Eserler

AKIN, Hatice, "Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatına Dair 1893 Tarihli Bir Nizamname Önerisi", *History Studies*, Volume 3/3, 2011, s.23-36.

AKMAN, Mehmet, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, Eren Yayınları, İstanbul 2004.

AKYÜZ, O. Jülide, ÇELİK, Fadimana, "Diyarbakır Vilayeti Hapishaneleri", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 7, (Bahar 2011), s.73-95.

ATAR, Zafer, "20. Yüzyılın Başlarında Turgutlu Hapishanesi'nin Genel Durumu", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mart 2011, Cilt :9 Sayı; 1, s.87-102.

AVCI, Mustafa, "Osmanlı Hukukunda Para Cezaları", *Türkler X. Cilt*, s.91-106.

BAYINDIR, Abdulaziz, "Örneklerle Osmanlı'da Ceza Yargılaması" *Türkler X. Cilt*, s.69-82.

BİNGÖL, Sedat, *Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Yargı Reformu*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2004

BOZKURT, Nurgül, "XX. Yüzyıl Başlarında Kütahya Hapishanesi'nin Genel Durumu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 5 Sayı: 21, (Bahar 2012), s. 261-277.

BRIEN, Patricia O, "The Prison on the Continent Europe, 1865-1965", *The Oxford History of the Prison The Practice of Punishment in Western Society*, Oxford University Press, New York 1998.

CARLSON, Peter M., Judith Simon Garrett, *Prison and Jail Administration Practice and Theory*, Jones and Bartlett Publishers, Massachusetts 2008.

ÇAKMAKOĞLU, Kuru Alev, *Sinop Hapishanesi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2004.

DEMİRBAŞ, Timur, "Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi", *Hapishane Kitabı*, Editörler: Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, Kitapevi, İstanbul 2005

DEMİREL, Fatmagül, "Osmanlı Adliye Teşkilatında Yaşanan Sorunların Hapishanelere Yansıması (1876-1909)", *Osmanlı'da Asayiş Suç ve Ceza 18-20. Yüzyıllar*, Derleyenler, Noemi Levy, Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

DEMİRKOL, Kurtuluş, *II. Meşrutiyet Döneminde Edirne Vilayeti Hapishaneleri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Sakarya 2012.

Görüş

Devellioğlu Ferit, *Osmanlıca- Türkçe Lugat*, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara 1996.

EKİNCİ, Ekrem Buğra, *Osmanlı Mahkemeleri*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2004.

FOUCAULT, Michel, *Hapishanenin Doğuşu*, Çev, Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitapevi, Ankara 2006.

GÖNÜLLÜ, Ali Rıza, "20. Yüzyılın Başında Burdur'da Asayiş Olayları (1912-1919)", *I. Burdur Sempozyumu*, Burdur, 2005, s.755-758.

....., "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Isparta Hapishanesi (1867-1920)", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 29, (Bahar 2011), s.349-392.

GÜL, Abdulkadir, "Osmanlı Taşrasında Suç ve Suçlular (1919 Ocak Ayı Erzincan Sancağı Örneği)", *EÜHFD*, C. XVII, S. 1-2, 2013 ,s.1-29.

MCGOWEN, Randall, "The Well- Ordered Prison", *The Oxford History of the Prison The Practice of Punishment in Western Society*, Oxford University Press, New York 1998.

ÖZÇELİK, Mücahit, "Mütareke Döneminde Osmanlı Hapishanelerinin Durumu", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 7, Sayı 14, (Güz 2011), Ankara, s.16-39.

ROTHMAN, David J., "Perfecting The Prison", *The Oxford History of the Prison The Practice of Punishment in Western Society*, Oxford University Press, New York 1998.

SANER, Yasemin, "Osmanlı'nın Yüzlerce Yıl Süren Cezalandırma ve Korkutma Refleksi: Prangaya Vurma" *Osmanlı'da Asayiş Suç ve Ceza 18-20. Yüzyıllar*, Derleyenler, Noemi Levy, Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

SCHULL, Kent, *Fielding Penal Institutions, Nation-State Construction And Modernity In The Late Otoman Empire, 1908-1919*, A Dissertation Submitted In Partial Satisfaction Of The Requirements For The Degree Doctor Of Philosophy In History, University Of California, Los Angeles, 2007.

SCHULL, Kent, Tutuklu Sayımı: "Jön Türklerin Sistematik Bir Şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerine Etkileri" *Osmanlı'da Asayiş Suç ve Ceza 18-20. Yüzyıllar*, Derleyenler, NOEMİ, Levy, Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vala (1838-1868)*, TTK, Ankara 1999.

SEZEN, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2006.

SPIERENBURG, Pieter, " The Body and The State Early Modern Europe", *The Oxford History of the Prison The Practice of Punishment in Western Society*, Oxford University Press, New York 1998.

....., *The Prison Experience Disciplinary Institutions and Their Inmates in*

Geri

Akademik
Bakış

109

Cilt 9 Sayı 17
Kış 2015

Early Modern Europe, Amsterdam University Press.

ŞEN, Hasan, “Osmanlı’da Hapishane Mefhumu”, *Osmanlı’da Asayiş Suç ve Ceza 18-20. Yüzyıllar*, Derleyenler, Noemi Levy, Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

ŞEN, Ömer, *Osmanlı’da Mahkûm Olmak Avrupalılaşıma Sürecinde Hapishaneler*, Kapı Yayınları, İstanbul 2007.

TEKİN, Saadet, “Dr. Polliç Bey’in 1918 Tarihli Raporuna Göre Berlin ve Aydın Vilayeti Hapishanelerine Genel Bir Bakış” *OTAM* Sayı 24, 2008, s.205-222

....., Saadet, Özkeş Sevilay, “Cumhuriyet Öncesi Türkiye’de Hapishane Sorunu”, *ÇTTAD*,VII/16-17, (2008/Bahar-Güz),s. 187-201.

TEMEL, Mehmet, “ XX. Yüzyıl Başlarında Menteşe Sancağı Hapishaneleri”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 26, s. 109-135.

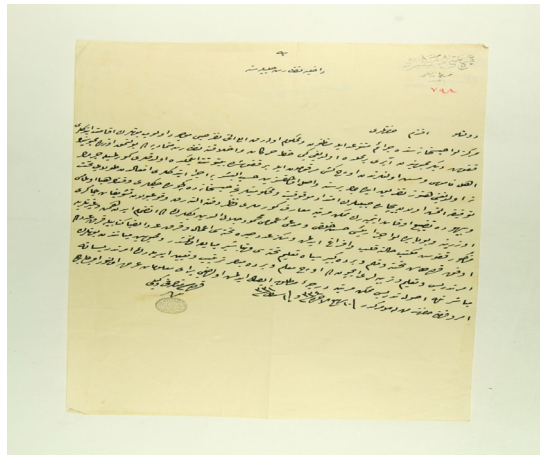
ÜNLÜ, Mucize, “Tanzimat Sonrasında Balkanlardan Karadeniz’e Sürgünler”, *History Studies*, Sayı 2/2, 2010, s.301-315.

YILDIZ, Gültekin, *Osmanlı Devleti’nde Hapishane Islahatı (1839-1908)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2002, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

....., *Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012.

EKLER

EK I; Osmanlı Arşiv Belgesi; Karesi Liva Hapishanesi’ndeki mahkûmların eğitim görmesi hakkında, DH. MB. HPS. Dos, 157, No, 27.

Gazi

EK 2; Osmanlı Arşiv Belgesi; Karesi Liva Hapishanesi'ndeki mahkûmların firarı hakkında, DH. MB. HPS. Dos, 102, No, 7/5.

